

В. В. Вітлінський, проф., д-р екон. наук
Київський національний економічний університет

Концептуальні положення стосовно ризику в сфері оподаткування

Проаналізовано принципи функціонування податкової системи та їх практичну реалізацію. З'ясовано джерела конфліктності, невизначеності та зумовлених ними ризиків, які впливають на ефективність функціонування податкової системи. Запропоновано загальне означення податкового ризику.

принципи оподаткування, податкові ризики, ефективність податкової системи

Перехід на ринкові умови господарювання, з притаманними їм невизначеністю, конфліктністю та нестабільністю, активізував інтерес до вивчення економічних ризиків. З'явилися окремі галузеві напрями ризикології як науки [3]. Також приділяється увага дослідженню фінансових, бюджетних, кредитних, страхових, валютних ризиків. Однак дослідження ризиків у сфері оподаткування ще не набуло належного розвитку [4]. Але, безперечно, що ця сфера містить безліч суперечливих та мінливих чинників, вплив яких знижує фінансову стабільність держави, перешкоджає ефективному господарюванню суб'єктів підприємницької діяльності. Що ж саме генерує ризики в податковій сфері? Що зумовлює об'єктивну необхідність їх дослідження?

Економічною наукою сформовані основні підходи щодо принципів оподаткування. Згідно з ними виокремлюють, зокрема, такі чотири групи принципів:

- фінансово-бюджетні;
- політико-економічні; соціально-етичні; принципи, що стосуються правової і

технічної сторін оподаткування.

Ступінь теоретичного усвідомлення принципів побудови та практичного функціонування податкової системи прямо впливає на її результативність. Порушення цих принципів призводить, зокрема, до ризику зниження ефективності фінансової політики. Так, якщо пріоритетною вважають ціль податкової системи – як засіб поповнення бюджету, то такий підхід призводить до ризику перекосів в економіці та до пригнічення підприємницької діяльності. Як приклад – адміністративний тиск податкової системи в економіці України знижував підприємницьку ініціативу і спотворював принципи справедливості та рівномірності, тобто реалізувався ризик ігнорування низки цілей і принципів оподаткування (ризик фінансової політики). Підтвердженням цього є розгляд у судах України багатьох тисяч справ стосовно неправомірних заходів з боку податкової служби та скарг у податкову інспекцію щодо дій податкових службовців.

Формально податкове законодавство України загалом правильно визначає структуру податкової системи, головні принципи оподаткування, але практика їх реалізації, підходи щодо визначення кількісних параметрів податкових ставок та платежів, бази оподаткування значною мірою є стримуючими чинниками на шляху до соціально-ринкового господарства, призводить до низки ризиків (соціального, політичного, перерозподільного, криміногенного тощо). На жаль, у вітчизняній практиці податок використовується, зазвичай, як джерело доходів бюджету. Податок,

зазвичай, виконує в Україні лише мобілізаційну та фіскальну функцію, тоді як соціальна та перерозподільна функції ще не відіграють належної ролі.

Отже, аналіз структури податків в Україні дає підстави стверджувати, що податкова система є генератором низки суперечностей (конфліктів) та зумовлених ними ризиків. Це зумовлено низкою причин. По-перше, в Україні за короткий час була створена „сучасна” розгалужена система податків, до якої розвинені країни йшли десятки років. По-друге, надмірний тиск податкової системи на підприємницьку діяльність сприяє тінізації економіки, а недотримання принципу справедливості спричиняє деморалізуючий вплив на економіку, призводить до низки ризиків (криміногенного, морального, ризику невикористаних можливостей тощо). По-третє, податкові органи поступово перетворюються на „караючий меч”, від якого дедалі більшою мірою страждають, в основному, сумлінні підприємці, процвітає корупція, а це веде до ризиків руйнації функціонального призначення податкової системи, до порушення її принципів. Зазначимо, що однією із функцій податкової служби є надання платникам податків високоякісних послуг щодо правильності обчислення податків. Це сприяє зростанню відсотку добровільної сплати податків.

Нині гостро стоїть проблема відпрацювання бази оподаткування, принципів оподаткування, скорочення витрат на утримання податкової служби, створення умов для реалізації принципів справедливості, рівності та відповідальності в оподаткуванні. Тобто, йдеться про керування ризиком, спричиненим перекосами у системі оподаткування і необхідності пристосування системи оподаткування до особливостей перехідної економіки.

Розподіл податкового тягаря між суб'єктами господарювання супроводжується конфліктами, суперечливими тенденціями та зумовленим цим ризиком. З одного боку, обкладання великими податками прибутку може генерувати такі ризики: по-перше, ризик ухилення від сплати податків; по-друге, ризик перекладання податку на плечі споживачів через механізм цін; по-третє, ризик впливу капіталу в галузі і сфери, що приносять на даний момент більший дохід.

Через механізм цін на товари споживання та ресурси виникає та реалізується ризик зниження чистого прибутку, що залишається в розпорядженні підприємств, а це тягне за собою зменшення інвестиційних ресурсів, що, в свою чергу, призводить до ризику зниження якості товарів та обсягів виробництва, а, отже, – до ризику зниження обсягів податкових надходжень до бюджету. В такий спосіб виникає ризик порушення низки принципів функціонування податкової системи, серед яких принцип платоспроможності та отриманої вигоди мають особливо важливе значення.

За логікою поєднання принципу платоспроможності та отриманої вигоди мало б бути ідеальною умовою забезпечення ефективного оподаткування. У реальній же практиці ситуація дещо складніша та мінливіша, що в кінцевому підсумку видозмінює характер та наслідки дії того чи іншого податку. Так, якщо в державі не налагоджений контроль за дотриманням сплати податків, тобто існує та реалізується ризик масового приховування доходів та уникнення від сплати податків (тіньова чи неформальна економіка), то жодні наукові обґрунтування системи оподаткування не дадуть бажаних результатів. Розуміння принципів „отримання вигоди” та „платоспроможності”, котрі є чи не найголовнішими постулатами теорії оподаткування, та їх дотримання на практиці має сприяти зниженню ступеня податкових ризиків..

Філософія принципу „отримання вигоди” означає порівняння втрати доходів від сплати податків та отримання вигоди за рахунок суспільних благ із податкових надходжень. Концептуальний зміст принципу „платоспроможності”, зокрема, зводиться до оцінки раціонального розподілу податкового навантаження залежно від платоспроможності платника податку (обсягу доходу, обсягу споживання, вартості майна, активів тощо). Це означає, що громадяни та фірми з більшими доходами та майном мають сплачувати вищі податки як в абсолютному, так і у відносному вираженні.

Недосконалість податкової системи впливає не лише на надходження до бюджету, а й на поведінку підприємців та всіх працюючих. Наслідками недосконалість податкової системи можуть бути й перекоси економічних пропорцій у суспільстві, ризик зростання неформальної економіки. Зокрема, велика ставка податку на прибуток стимулює підприємців уникати великих відрахувань через механізм приховування прибутку. Інакше кажучи, надмірний податок на прибуток не стимулює режиму економії витрат, зростає ризик недоцільних та фіктивних витрат, а також безконтрольності витрат у виробництві.

Можна виокремити джерела ризику, котрі призводять до зниження ефективності функціонування податкової системи. Зокрема, – це невизначеність, конфліктність взаємовідносин платників податків з податковою службою. Серед них – нестабільність податкового законодавства.

Податкова система завжди віддзеркалює конфліктність та гостру боротьбу за перерозподіл суспільного прибутку. Тому внесення змін до податкових законів відбувається майже щомісяця, що свідчить про нестабільність податкового законодавства, призводить до низки ризиків.

Актуальність досліджень податкових ризиків підсилюється також тим, що податкові органи вже почали вживати заходи щодо виявлення податкових ризиків, їх якісного і кількісного аналізу, розробки системи антикризових дій [1, 2]. Запобігти податковим ризикам намагаються також і платники. Але вся діяльність щодо управління податковими ризиками здійснюється в умовах недостатності теоретичного підґрунтя, що може знижувати ефективність управлінських рішень у цій сфері.

У розробленні концептуальних положень стосовно ризику у сфері оподаткування слід відштовхуватись від загальної теорії ризику. Це означає, що податковий ризик необхідно розглядати як економічну категорію, з визначенням суб'єктів і об'єкту податкового ризику.

Ризик у сфері оподаткування зумовлений невизначеністю та конфліктністю інтересів, які виникають у процесі розподілу створеного продукту між платниками податків та державою. Платники – юридичні й фізичні особи, які безпосередньо створюють матеріальні та нематеріальні блага, – шукають напрями мінімізації податків, щоб віддати державі якомога менше. Держава ж розраховує на постійні й стабільні надходження в обсягах, принаймні, не менших, ніж заплановано в бюджеті на поточний рік і постійно шукає шляхи мобілізації додаткових надходжень. Отже, оскільки суб'єкти, що беруть участь у процесі оподаткування, мають різні інтереси, цілі й сподівання щодо сплати податків, то поняття "податковий ризик" має неоднозначний зміст.

Зауважимо, що в економічній літературі поняття податкового ризику тлумачиться по-різному. Деякі науковці вважають, що податковий ризик для держави - це ймовірність порушення податкового законодавства, в результаті чого можливі втрати бюджету [4, с. 22; 5, с. 114]. Такої ж думки дотримуються податківці-практики, про що свідчать дефініції поняття "податковий ризик" у нормативних документах податкових органів [1, с. 1; 2, с. 2]. Існує також думка, що податковий ризик держави полягає у можливому скороченні податкових надходжень у зв'язку з зміною податкової політики або величини податкових ставок. З нашого погляду, в кожному із наведених визначень, втрати бюджету обмежуються лише однією причиною, тому ці визначення не повною мірою розкривають сутність податкового ризику. Якщо відштовхуватись від таких понять в управлінській діяльності, то це може відволікати увагу податківців від аналізу інших чинників, що призводять до втрат бюджету. Різниться також тлумачення поняття "податковий ризик" і з позицій платника. На думку деяких економістів, податковий ризик підприємця пов'язаний з можливими змінами податкової політики, та нестабільністю податкового законодавства. Часто в працях поняття податкового ризику не визначається взагалі, а відразу ж називаються різні види податкових ризиків, які можуть виникнути у платників.

На нашу думку, можна дати таке загальне означення податкового ризику.

Податковий ризик – це економічна категорія, що відображає особливості сприйняття заінтересованими суб'єктами економічних відносин об'єктивно існуючих невизначеності, конфліктності, притаманних податковій системі, що призводить до порушення принципів оподаткування та до фінансових втрат, пов'язаних з процесом оподаткування.

Податковий ризик необхідно розглядати з різних позицій: з боку платників податків та з боку держави (відповідальних і зацікавлених державних структур).

З позиції платника податку, податковий ризик – це економічна категорія, що відображає особливості сприйняття платником податків небезпеки можливих втрат (збитків), пов'язаних з процесом оптимізації оподаткування та сплати податків.

З позиції держави (відповідальних і зацікавлених державних структур), податковий ризик – це економічна категорія, що відображає особливості сприйняття заінтересованими суб'єктами економічних відносин об'єктивно існуючих невизначеності та конфліктності, що призводить до скорочення обсягів доходної частини бюджету від несвоєчасної та неповної сплати податків.

Виходячи з наведених означень поняття "податковий ризик", можна дати означення суб'єкта і об'єкта ризику у сфері оподаткування.

Суб'єктами податкового ризику виступають держава та юридичні й фізичні особи, що є платниками податків. Однак вказані суб'єкти керують різними об'єктами ризику.

Об'єктом податкового ризику для держави є діяльність платників, пов'язана з отриманням доходів та нарахуванням і сплатою податків, оцінити ефективність виконання законів та умов функціонування котрих у вичерпній повноті та з необхідною точністю неможливо.

Об'єктом податкового ризику для платника є податкова політика держави, її діяльність стосовно організації сплати податків, а моніторинг та прогнозування цього процесу у вичерпній повноті на перспективу здійснити майже неможливо.

Подальше дослідження ризиків у податковій сфері передбачає аналіз джерел їх виникнення, визначення видів податкових ризиків та розроблення їхньої класифікації. Ці питання потребують аналізу та подальшого розвитку концептуальних положень та інструментарію.

Актуальними також є питання щодо системи кількісних показників податкового ризику та методів його зниження.

Список літератури

1. Методичні рекомендації по моніторингу податкових ризиків / Затв. Наказом ДПА України від 23.10.2001р., № 428.
2. Методичні рекомендації з організації кабінетного аудиту (для юридичних осіб), затверджені наказом ДПА України від 25.11.2002 р., №567.
3. Вітлінський В. В., Великоіваненко Г. І. Ризикологія в економіці та підприємстві: Монографія. – К.: КНЕУ, 2004.
4. Десятнюк О. М. Моніторинг податкових ризиків (навчально-методичний посібник для слухачів Центру підготовки магістрів). – Тернопіль: "Воля", 2003.
5. Рева Т. М. Податковий менеджмент: навчальний посібник. – Київ: Центр навчальної літератури, – 2003.

Проанализированы принципы функционирования налоговой системы и их практическая реализация. Выявлены источники конфликтности, неопределенности и обусловленные ими риски, которые влияют на эффективность функционирования налоговой системы. Предложено общее определение налогового риска.

Principles of functioning of the tax system and their practical realization are analysed. The sources of conflict, vagueness, conditioned by risks which affect efficiency of functioning of the tax system are found out. Common determination of tax risk is offered.